

Stefan Gužvica

LENJIN NA TITOVOM STOLU: Oktobarska revolucija i Jugoslavija

Kada je Josip Broz Tito umro u Ljubljani 4. maja 1980. godine, na njegovom radnom stolu, u Užičkoj ulici broj 15 u Beogradu, nalazila se, između ostalog, jedna mala fotografija Lenjina u boji.¹ Dok je Jugoslavija oplakivala svog vođu, arhitekta događaja bez kojeg ne bi bilo ni Jugoslovenske revolucije ostao je u istom položaju u kojem je bio tokom 35 godina Titove vladavine. Neprimetan, iza kulisa, ali prisutan kao inspiracija u Titovom političkom životu i u društvu koje je, makar deklarativno, bilo zasnovano na idejama Oktobra. Bez Oktobarske revolucije ne bi bilo ni Jugoslovenske revolucije. U Oktobarskoj revoluciji i njenom nasleđu (ili, pak, načinu na koji je to nasleđe interpretirano) ogleda se i nasleđe jugoslovenskih komunista, sa svim svojim protivrečnostima. Uspesi, ali i nedostaci jugoslovenske države, bili su posledica njenog formiranja po ugledu na Sovjetski Savez.

REVOLUCIJA I GRAĐANSKI RAT, OD 1917. DO 1944.

Britanski istoričar Geoffrey Swain, autor jedne od najboljih biografija Tita objavljenih u zadnjih deset godina (koja je, uzgred, kod nas prošla poprilično nezapaženo i čak nije ni prevedena na srpskohrvatski), demonstrira kako je Tito, koji je tokom tridesetih bio na levlci jugoslovenskog komunističkog pokreta,² video Drugi svetski rat kao priliku

¹ Jasper Ridley, *Tito* (London: Constable, 1994), 320.

² U praksi, to znači da se Tito zalagao za „revolucionarniji“ kurs u odnosu na druge članove KPJ, a ponekad čak i u odnosu na Kominternu, naročito po pitanju Narodnog fronta. Počevši od 1935. godine, Tito prvo kritikuje Gorkičeve pokušaje da KPJ stavi na zajedničku listu Ujedinjene opozicije, a potom, kada krene da preuzima partiju, nastupa sa pozicije koja odbacuje ne samo saradnju sa Udruženom opozicijom, nego i sa Topalovićevim socijalistima, i koja se svodi na učešće komunista u raznim organizacijama radničke klase i zajednički nastup unutar tih organizacija. Od 1939. godine, a naročito od 1941, gledište slično Titovom postaje dominantno tumačenje Narodnog fronta u okviru

za širenje revolucije, po ugledu na Lenjina.³ Ako je Prvi imperijalistički rat doveo do revolucije u Rusiji, Drugi imperijalistički rat dovešće do revolucije u ostalim zemljama. Stoga je krajnji cilj partizanskog pokreta od početka rata bio ne samo borba protiv okupatora, nego i revolucija. Pritom treba imati na umu da Kominternu nije odobravalu ovakav otvoreno revolucionarni pristup i da se zalagala za postepeniju politiku osvajanja vlasti. Rani „revolucionarni“ potezi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), kao što su poziv jugoslovenskim vojnicima da ne predaju oružje u aprilu 1941. godine, formiranje narodnooslobodilačkih odbora na slobodnim teritorijama i osnivanje Prve proleterske brigade, na Staljinov rođendan i sa petokrakama na kapama, naišli su na oštru osudu Staljina i Kominterne.⁴ Iako je partizanski pokret ostvario široko učešće masa u ratu i revoluciji, Narodni front nije počivao samo na tome, nego i na istovremenoj političkoj dominaciji komunista u antifašističkom pokretu. Narodnofrontovska saradnja sa drugim antifašističkim političkim formacijama uvek je značila primat KPJ, što recimo nije bio slučaj sa komunistima u Francuskoj i Španiji pre rata, gde su bili samo jedna od antifašističkih stranka, ali ne i predvodnici Vlada čiji su sastavni deo bili.⁵ Ovo je važno ne samo u kontekstu neslaganja KPJ sa Staljinom, koje će u konačnici dovesti do raskola 1948. godine, nego i u savremenom kontekstu, u kojem istorijski revizionisti pokušavaju da diskredituju revolucionarni aspekt borbe kao nelegitiman, a u ekstremnijim slučajevima da delegitimizuju i samu antifašističku borbu samo zato što je njen krajnji cilj bila komunistička vladavina.

Ista situacija se danas odigrava i u Rusiji, iz strukturno identičnih razloga: kapitalistička, deklarativno liberalna (u praksi nacionalistička i polu-autoritarna) država nije u stanju da se nosi sa nasleđem Ruske revolucije.⁶ Revolucija se delegitimise kroz prizivanje bauka terora i građanskog rata, a zvanična državna politika sećanja može da se rezimira kao „nije važno da li smo komunisti ili nacionalisti, dokle god je nacija na prvom mestu.“ Pritom se, naravno, izbegava istorijska kontekstualizacija revolucije, a savremena (liberalna ili nacionalistička) ideologija se uspostavlja kao vanvremenski set

Kominterne. Vidi Geoffrey Swain, „The Cominform: Tito's International?“, *The Historical Journal*, 35:3 (Sep., 1992), 642-645.

³ Geoffrey Swain, *Tito: A Biography* (London: I.B. Tauris, 2011), 26-31.

⁴ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi, I deo* (Beograd: Laguna, 2013), 132-133, 150-151.

⁵ Swain, „The Cominform: Tito's International?“, 643-644.

⁶ Za pregled dilema sa kojima se suočavaju ruska država i Putin prilikom obeležavanja stogodišnjice Oktobarske revolucije, vidi: Sheila Fitzpatrick, „Celebrating (or Not) The Russian Revolution,“ 52:4 (2017), 816-831.

vrednosti kroz koje se revolucija analizira.⁷ Odsustvom kontekstualizacije revolucije, popularizuju se mitomanske predstave o režimu koji joj je prethodio. Tako se u Rusiji, recimo, redovno glorifikuje premijer Pjotr Stolipin, koji se predstavlja kao neko čije bi reforme spasile Carstvo da ga samo nisu ubili anarhisti 1911. godine. Međutim, čak i istoričari koji su nenaklonjeni revolucionarnom radikalizmu, poput Orlanda Figesa, smatraju da su Stolipinove reforme došle prekasno i da su bile isuviše skromne da bi mogle da značajnije spreče dalje propadanje Ruskog carstva,⁸ čije poslednje decenije su bile obeležene političkom tiranijom, korupcijom, naletima gladi koje su odnele milione života, nesposobnošću cara Nikolaja II i klasnom polarizacijom društva izazvanom okasnelom industrijalizacijom Rusije i siromaštvom seljaštva tek oslobođenog feudalnih odnosa.

Slično je i sa Kraljevinom Jugoslavijom, koja je, iako nesumljivo u boljem položaju od Carske Rusije, bila jedna od najsiromašnijih zemalja Evrope, sa pola miliona seljaka-bezemljaša i približno tri miliona „proletarizovanih“ siromašnih seljaka⁹ i sa drugim najvećim javnim dugom u Evropi posle Grčke.¹⁰ Nepismenost je, prema popisu iz 1931. godine, iznosila 44,6%, a na 1000 živorođene odojčadi umiralo je 132.¹¹ Politički sistem bio je delegitimizovan stalnim korupcionaškim aferama, uticajem stranog kapitala na političke odnose,¹² petljanjem vojske i kralja u rad Vlade i hroničnom nesposobnošću političkih stranaka da razreše nacionalno pitanje. Uprkos ostvarivanju minimalnog napretka tokom međuratnog perioda, ni jedan jedini od navedenih strukturnih problema nije rešen, iako se Kraljevina Jugoslavija danas predstavlja kao svojevrsni romantični balkanski Beverly Hills, u kojem su i siromašni bili srećni dokle god su mogli da igraju fudbal u prašini, a samo „idealisti“ su postajali komunisti. Dovoljno je navesti samo jedan primer, onaj španskog borca Stevana Belića iz Železnika, koji u svojim memoarima navodi kako je sa devet godina

⁷ Za detaljniju kritiku pristupa i metoda istorijskog revizionizma, vidi: Domenico Losurdo, *War and Revolution. Rethinking the Twentieth Century*, (London: Verso, 2015), naročito uvodno poglavlje „Two Centuries Under Discussion: Historical Revisionism.“

⁸ Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924* (London: Pimlico, 1997), 231-232.

⁹ Branko Petranović, *Jugoslavija 1918-1988: knj. 1: Kraljevina Jugoslavija 1914-1941* (Beograd: Nolit, 1988), 64.

¹⁰ Petranović, *Jugoslavija 1918-1988: knj. 1*, 61.

¹¹ Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945-1990* (Beograd: Društvo za istinu o NOB, 1997), 11-14.

¹² Petranović, *Jugoslavija 1918-1988: knj. 1*, 78.

morao da prestane da se školuje da bi počeo da radi za seoskog gazdu,¹³ da bi se videlo koliko je teza o „idealizmu“ komunista u Kraljevini ne samo istorijski netačna, nego i otvoreno uvredljiva.

Ovakvo stanje stvari u 1941. godini prikazuje sasvim drugačiju sliku o izbijanju građanskog rata i potonje revolucije od one koju pokušavaju da stvore istorijski revizionisti. Ako je tragedija kad „Srbin puca na Srbina“,¹⁴ zašto nije tragedija kada Srbin kroz ceo međuratni period eksploatiše druge Srbe i živi od njihove bede? Država nije niti neutralno igralište u kojem su svi jednaki, kakvom je zamišljaju liberali, niti način da se ostvari organska harmonija između pripadnika iste etničke grupe, kakvom je zamišljaju nacionalisti. Moderna država je uvek pre svega instrument klasne vladavine, a Kraljevina Jugoslavija nije bila izuzetak u tome. Jugoslovenski komunisti, smatrajući sebe doslednim lenjinistima, bili su svesni ove činjenice i stoga su krenuli u dvostruku borbu protiv nasilja: sa jedne strane, suprotstavljali su se nasilju fašističkih okupatora i njihovih pomagača, a sa druge, klasnom nasilju koje su jugoslovenske mase trpele vekovima, ne samo u Kraljevini Jugoslaviji, nego i pod svim režimima koji su joj prethodili. Ova borba proistekla je iz Lenjinove misli u Prvom svetskom ratu i iz iskustva borbe masa u Oktobarskoj revoluciji i Ruskom građanskom ratu.

¹³ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Memoarska građa (516 MG), 2175/3, Belić Stevan, *Sećanja iz revolucionarne delatnosti, I sveska: Opšti podaci o biografiji i revolucionarnom radu u Jugoslaviji i emigraciji*.

¹⁴ Vredi napomenuti i da su organi okupatorske vlasti komuniste ubijali još pre čuvenog obračuna Žikice Jovanovića Španca sa kvislinškim žandarima u Beloj Crkvi. To su, međutim, ubistva Srba od strane Srba koja nacionalističkim revizionistima ne smetaju. (Milan Radanović, „Okleветani datum: Dan ustanka naroda Srbije,“ *BETON*, 7.7.2013. Preuzeto sa: <http://www.elektrobeton.net/mikser/okleветani-datum-dan-ustanka-naroda-srbije/>) Sa druge strane, aparatčici prethodnog, Stojadinovićevog režima, mahom su bez problema prihvatili okupaciju i zadržali svoje političke funkcije, sada kao predstavnici okupatorske vlasti koji su vršili teror nad sopstvenim stanovništvom. (Swain, „The Cominform: Tito's International?“, 645) Najpoznatiji je svakako slučaj „predratnog“ gradonačelnika Užica, Andrije Mirkovića, koji je streljan po oslobođenju i koji je rehabilitovan kao 2007. godine, bez pominjanja činjenice da je bio ne samo predratni, nego i ratni gradonačelnik, da je predsedavao prekim sudom koji je osuđivao rodoljube na smrt 1941. godine i da mu je zet bio glavni ljotićevac u gradu, Henrik Lautner.

IZMEĐU LENJINA I STALJINA

Nakon uspešnog osvajanja vlasti kroz antifašističku borbu i revoluciju, jugoslovenski komunisti krenuli su u izgradnju novog sistema, koji su mislili da podižu na marksističko-lenjinističkim osnovama. Problem ovog projekta bio je dvostruki. Sa jedne strane, Jugoslovenska revolucija, za razliku od Oktobarske, nije bila radnička, nego seljačka, i udeo radnika u njoj bio je minimalan. Sa druge strane, iznela ju je partija koja je, iako deklarativno lenjinistička, bila daleko od Lenjinovih izvornih ideja. Glavni problem, kako u Jugoslaviji tako i drugde, jeste bio taj što su svi „lenjinistički“ režimi zasnovani na staljinističkoj reviziji lenjinizma nastojali nakon Lenjinove smrti. Iako su jugoslovenske mase kroz rat i revoluciju pokazale jasnu želju za učešćem u sopstvenoj emancipaciji, nije postojala partija koja bi podstakla samoemancipaciju masa i objasnila nužnost revolucionarne borbe odozdo na način na koji je to radila Boljševička partija agitujući među radništvom Petrograda i Moskve tokom 1917. godine.¹⁵ Umesto toga, KPJ je na sebe uzela ulogu diktatora koji treba da industrijalizuje jednu prvenstveno agrarnu zemlju i stvori radničku klasu u čije ime će onda da vlada. Društvo koje je deklarativno bilo socijalističko je tako nastavilo eksploataciju većine stanovništva u korist privilegovane manjine partijskih rukovodilaca, koji su vladali u ime radničke klase. Ta vlast se u ekonomskoj sferi manifestovala kao državno upravljanje preduzećima zarad akumulacije kapitala, odnosno kao državni kapitalizam.

Jugoslovenski režim je zadržao mnoge karakteristike staljinizma čak i nakon raskola sa Staljinom 1948. godine. Najočiglednija negativna tekovina bio je svakako Titov kult ličnosti, koji komunističko vođstvo, tada već suočeno sa skorim ideološkim bankrotom, nije moglo da odbaci čak ni nakon Titove smrti. Zanimljivo je da se takvi kultovi ličnosti u „realsocijalističkim“ zemljama ne pojavljuju nakon 1956. godine, sa izuzetkom povremenih izliva Brežnjevljeve megalomanije, ali da u Jugoslaviji on opstaje praktično do kraja postojanja države. Još značajnije, titoizam je od staljinizma zadržao tendenciju depolitizacije radničke klase kao sredstva održavanja društvenog mira i stabilnosti. Vladajuća klasa u Jugoslaviji nisu bili radnici, nego članovi partije, uprkos (ne uvek isključivo deklarativnim) nastojanjima partije da radnike aktivno uključi u proces odlučivanja kroz sistem samoupravljanja. U kasnijoj, najdekadentnijoj fazi

¹⁵ Za odličan prikaz ovog procesa, vidi: Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd* (Chicago: Haymarket Books, 2004).

jugoslovenske države, od početka sedamdesetih pa na dalje, vladajuća klasa je sve više gubila dodir sa masama, što je doprinelo rastućoj nejednakosti i stalnim izlivima radničkog nezadovoljstva. Godišnji broj radničkih štrajkova porastao je sa 247 na 1.851 između 1980. i 1988. godine, a samo u 1988. godini štrajkovalo je čak 386.123 osoba.¹⁶ Uprkos tome, postojanje organizovane i klasno svesne radničke političke opozicije bilo je praktično onemogućeno. Onemogućila ga je partija koja je monopolistički tvrdila da je jedini predstavnik interesa radništva, ali čije rigidne strukture nisu dozvoljavale bilo kakvo radikalnije izražavanje nezadovoljstva sistemom.

Istovremeno, decentralizacija zemlje, još jedna od alternativa stvarnoj demokratizaciji društva, dodatno je pogoršavala situaciju. Integracija Jugoslavije u globalno kapitalističko tržište samo je pojačala protivrečnosti između nejednako razvijenih republika.¹⁷ Decentralizacija je nesumnjivo pomogla u ostvarivanju određenih sloboda – članci i knjige koje bi bile podložne cenzuri u jednoj od republika slobodno su objavljivane u drugim republikama, dokle god nisu ugrožavale politički interes tamošnjeg republičkog rukovodstva. Međutim, dugoročni strukturalni problem koji je decentralizacija stvorila bio je *de facto* podela države između osam političkih partija, od kojih je svaka imala monopol vlasti nad jednom od osam političkih jedinica, šest republika i dve autonomne pokrajine.¹⁸ Nakon Titove smrti, više nije postojao neutralan politički arbitar na saveznom nivou koji bi zastupao interese cele federacije. Usled ekonomske krize i stalnog nezadovoljstva u narodu sa kojim nisu mogle da se izbore, vladajuće klase saveznih republika i pokrajina počele su da se bore za prevlast nad federacijom. S obzirom da su republike manje-više bile napravljene na etničkoj osnovi (sa izuzetkom Bosne i Hercegovine), klasni interes vladajuće „komunističke“ elite lako je preveden u nacionalni interes. Nakon što su se srpsko i slovenačko rukovodstvo okrenuli nacionalizmu, država je nezaustavljivo krenula ka kolapsu. Jedina pan-jugoslovenska snaga koja je preostala, Jugoslovenska narodna armija, i sama duboko konzervativna i nesposobna da sprovede korenitu promenu društva, protumačila je Miloševićev konzervativizam i tendencije ka centralizaciji kao način očuvanja Jugoslavije. U trenutku kada su iskreni Jugosloveni unutar armije uvideli grešku, već je bilo prekasno: ona je bila postala produžena ruka Miloševićevog nacionalističkog projekta.

¹⁶ Salih Fočo, Štrajk između iluzije i zbilje (Beograd: Radnička štampa, 1989), 6.

¹⁷ Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment* (London: I.B. Tauris, 2016), 3.

¹⁸ Za širu razradu ove teze, vidi: Dejan Jović, *Jugoslavija - država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974 - 1990)* (Zagreb: Prometej, 2003).

Čak i da se to nije desilo, malo je verovatno da bi jedna monolitna i autoritarna institucija poput JNA mogla da očuva jugoslovensko jedinstvo. Projugoslovenski demokratski pokret odozdo jednostavno nije postojao – onemogućila ga je ista ona partija koja je tu državu stvorila 1943. godine.

ŠTA JE NAMA NAŠA BORBA DALA?

Iako je staljinistička organizacija države i ekonomskog sistema značajno doprinela neuspehu, a potom i krvavom raspadu Jugoslavije, to ne znači da je njenim dostignućima mesto na smetlištu istorije. Negativni aspekti Jugoslavije ostaju kao lekcija za budućnost; njeni pozitivni aspekti pokazuju da savremena neoliberalna stvarnost nije i nužnost. Nesumnjivo je da je Savez komunista Jugoslavije, za samo nekoliko decenija svoje vladavine, napravio meteorski uspon bez presedana u celokupnoj istoriji naroda Balkanskog poluostrva. Industrijalizacija je pretvorila ranije opisanu agrarnu, i u nekim krajevima polufeudalnu, državu u modernu i urbanizovanu, sa radničkom klasom koja je uživala nikad ranije viđena prava i konstantno rastućom srednjom klasom. Za veliku većinu svog stanovništva, ona je omogućila društvenu mobilnost i istorijski nezapamćen prosperitet. Modernizacija, međutim, nije isto što i socijalizam, te ove uspehe ne treba pogrešno kategorizovati. Štaviše, ovakav, suštinski staljinistički, model modernizacije, izuzetno je sličan socijaldemokratskom modelu na kojem su u istom periodu bile zasnovane zapadnoevropske kapitalističke zemlje. Na polju emancipacije žena, Jugoslavija je ostvarila veliki pomak, obrušavajući se na patrijarhalne odnose na selu i pružajući im priliku za aktivno i ravnopravno učešće u društvenom životu. Sindikati su, uprkos ograničenjima, imali stvaran uticaj. Doprinos Titove države pokretu za antikolonijalno oslobođenje bio je ogroman, iako se ne može zanemariti da je nužno bio podstican potrebom države da pronađe svoj jedinstveni put u političkoj i ekonomskoj situaciji Hladnog rata. Jugoslavija je aktivno pomagala oslobodilačke pokrete Trećeg sveta i služila im kao primer i inspiracija.¹⁹ Kao što Jugoslavija duguje svoju revoluciju Lenjinovoj misli i Sovjetskom Savezu, tako i zemlje poput Alžira, Gane, Egipta i Kube duguju mnogo Jugoslaviji. Ničeg od ovoga, međutim, ne bi bilo, da nije

¹⁹ Primera radi, vidi Stefan Gužvica, „Izvoz jugoslovenske revolucije u Alžir,“ *Novi plamen*, 27.5.2016. Preuzeto sa <http://www.noviplamen.net/tekstovi/izvoz-jugoslovenske-revolucije-u-alzir/>.

bilo masovne revolucionarne borbe jugoslovenskih naroda tokom Drugog svetskog rata. Doprinos koji su mase dale revoluciji svakako je pomogao njihovom većem (mada nedovoljnom) učešću u političkom životu društva nakon rata, kao i u stvaranju društva blagostanja kakvog se danas mnogi setno sećaju. Radnički i studentski protesti od pedesetih do osamdesetih godina nisu bili odraz borbe protiv ovog sistema, nego iskrene želje za njegovim daljim poboljšanjem. Poboljšanjem koje vladajuća klasa nije mogla da dozvoli, jer bi time podivala sopstveni društveni položaj. Stvarna demokratizacija partije i njeno pretvaranje u istinsku političku organizaciju radničke klase značili bi kraj prevlasti partijske birokratije.

Šta je, onda, ostalo od Jugoslavije? Ostala je pouka da se istinski socijalizam može izgraditi samo kroz političku samoemancipaciju radničke klase, a ne uvesti dekretima od strane političke partije koja deklarativno vlada u ime te klase. Ostala je poruka da narodi na našim prostorima nisu osuđeni na potčinjenost interesima imperijalističkih sila, da mogu ne samo da žive u miru, nego i da uspešno aktivno sarađuju ka zajedničkom cilju. Što se Oktobra 1917. godine tiče, za njim su ostali ideali slobode, koja znači konkretno ispunjenje potreba pojedinca i kolektiva, a ne neku apstraktnu nacionalnu ili liberalnu „slobodu.“ Ostali su ideali jednakosti i socijalne pravde, koje nisu samo puki izborni slogani, nego jasne smernice za ekonomsku organizaciju društva. Ostali su ideali bratstva među narodima, koje proističe iz svesti da se sa globalnim problemima možemo suočiti samo na globalnom nivou. Ostali su ideali sveta bez kapitalizma, koji ga ubrzano gura u kataklizmične socijalne i prirodne katastrofe. Najvažnije od svega, ostala je ideja da je sve ovo moguće ostvariti kroz masovnu političku borbu od koje zaziru sve savremene kapitalističke elite i njihovi politički lakeji, od Putina i Merkel do Vučića i Trudeaua. A ime te ideje glasi – komunizam.